

A RÉGI VÁROSKÖZPONTOK MINT AZ EMBER KÖRNYEZETVÉDELME NEK TÉNYEZŐI

BELA DURANCI

Az életszínvonalának technikai tökéletesítésével elfoglalt ember olyan mesterséges régiókba tört, amelyek kívül esnek a természetben, ahonnan származik. Korábban nem is sejtett csúcsait érte el az ember azon képességének, hogy a jövővel fölülmúlja a jelent. Az értelem hatalmának és a kitartásnak a sajnálatos melléktermékei azonban félelmet keltenek benne, fél önmagától, a természetet változtató legerősebb tényezőtől.

Az ember környezetvédelmének évében, június 5-én optimizmussal eltöltve szemléltük a dolgozók összpontosított tevékenységével elért egyik vitathatalan győzelmünket. Az újjászületett Palicsi-tóba dobott ünnepi ajándék, a mezei virágokból font koszorú az ember és környezete közötti egyensúly újbóli megteremtését célzó rendkívüli vállalkozásnak — a számtalan lehetőség közül egynek! — a sikerét jelentette.

Az embernek továbbra is kutatnia kell majd a módot, hogy az életér kiapadhatatlan forrásai iránti eddigi könnyelmű viszonyulását megváltoztassa és küzdjön a megbillent egyensúly javításáért. E bonyolult szerkezet sok összetevőjére azonban gyakran nem fordítunk kellő figyelmet, és nem is értékeljük őket eléggé. Ezek egyike a műemlékvédelem. Pontosabban: a régi városközpontok védelme és újjáélesztése — jelentős tényező az ember összetett környezetének mai és természetesen jövőbeni megőrzésében.

Ezek a városi szerkezetek mindennapjaink lényeges színterét jelentik, amelyek mély nyomokat hagynak a város lakóinak lelkében, és döntően befolyásolják a fiatalok személyiségének a kialakulását. Nem ismerek olyan várost, amelyben a központ a fiatal nemzedékek gyülekezési helye, annak ellenére, hogy a városmagtól valamivel távolabb gyönyörű parkok vagy más látványos helyek vannak.

A város történelmi magva egyeseknek lakó- és munkahely, másoknak pihenő- vagy találkahely. Van, akiiben nosztalgikus emlékeket ébreszt, másnak pedig itt van minden történelmi gyűjtőpontja. A városmag az összetett szervezet élénk, mindig változó arca. Látszanak az évtizedeken

Szabadka

és századokon át húzódó méltóságteljes történelmiség ráncai, de az úgazdag ambíciók és a nagyravágás türelmetlenségének forradásai is. A városmagok tanúskodnak a harmonikus fejlődésről; jelentős ellentétekkel jelzik a változásokat; emlékeztetnek a katasztrófákra. Ezek a központok azonban legtöbbször a mindennapok végelethatalan vonulatának, az alig észrevehető mozgások, események vibrálásának az igazi jegyei.

A városmagok nem mindig történelmiiek, és nem büszkélkednek rendkívüli alkotók remekműveivel sem. Inkább az egyszerű emberek, névtelen építők kis ambícióinak, egy-egy időszak, társadalmi és gazdasági állapot szűkre szabott feltételei közötti nagy lelkesedéseinek, a szikrázó ötletességnek vagy a szürke egyhangúságnak a bizonyítékai.

A vajdasági városok központjai leggyakrabban a századfordulón létrejött gazdag, értékes tömörülések. A történelmi stílusok, a szecesszió, valamint a modern építészet felé irányuló első kutatások jegyeivel díszített épületeket láthatunk itt, amelyek a rohamosan felemelkedett élet-színvonalról és az évszázados építészeti hagyományokkal való szakításról is tanúskodnak. Sajnos, nem találkoznak mindig kiegyensúlyozott ízléssel, a túlzott díszítés az egyének, a „sikeres” emberek szédítően megnőtt jólétének a hivalkodó kifejezése, mégis a nyolc vagy ennél is több évtized patinája alatt, ha képzeletben leválasztjuk a túlzásokat, szemünkbe tűnik az új anyagok, szerkezetek felmérhetetlen lehetőségeit kutató, jövőbe néző építők tehetsége. Arányos formákkal, a réginek és az újnak a harmonikus illeszkedésével találkozunk. Csodáljuk az ornamentika gazdag fantáziájú ritmusát és a merész kísérleteket. Nem ritkák az egységes kompozíciók — a kor, az építészet és a képzőművészet szintézisei, az épület rendeltetésével összhangban. Mindenesetre, az épületeknek és a környezeteknek megvan a varázsuk; utánozhatatlan eszté-

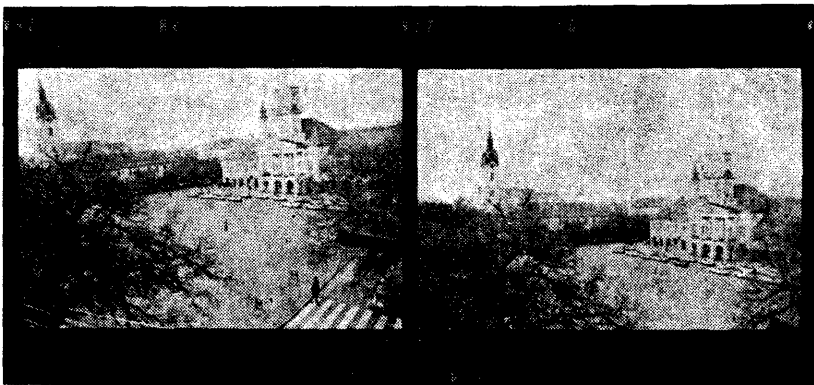
Zenta

tikai látványosságok, a kultúra és a művészet fejlődésének az „időgépei”. Egy sajátos, sorsdöntő fordulópontnak: a múlt befejeződésének és jelenünk kezdetének, a kizsákmányoltak öntudatra ébredésének, a hatalom és a jogtalanság durva kontrasztjának, az osztályforrongásnak a dokumentumai ezek az épületek, a soron következő modern kor mindinkább gyorsuló vajúdásának a tartós emlékei.

A városközpontok a város lelkének, a lakosság történelmének a tükrői. A figyelmes szemlélő meglátja bennük a szeretetreméltó egyszerűséget és a lelkesítő szépséget. A városmag a helybeliek életének gyűjtőpontja, a társadalmiság kifejezése, olyan központ, amelyben a legerősebben érezhetőek a történelem menetének legjelentősebb pillanatai — ez a hely az egyén hovatartozásának és biztonságának a rejtélyes érzését kifejező jelkép.

A városba érkező utasnak a központ nyújtja az első ismereteket, innen tudja meg a lakosságra vonatkozó első jellegzetességeket, innen tájékozódhat időben és térben egyaránt. A történelmi mag nélkül — amely köré fejlődött a szervezet — a város jellegtelen település lenne, maszszívum olyan sajátos jelek nélkül, amelyek egyedülállóvá, vonzóvá, emberivé tennék.

Nem nehéz megállapítani, hogy a városközpontok sokszoros jelentésű tömörülések, felbecsülhetetlen értékek kincseskamrái. A sok közönséges, mindennapi környezeti elem mellett jelentős művészeti, történelmi és építészeti értékek találhatók. A felsoroltakon kívül még kell még emlétenünk azokat az elválaszthatatlan és megismételhetetlen tényezőket is, amelyek az olyan városközpontokban vannak, ahol az embernek kedves szimbiózisokat találunk, mint például: Szabadkán egész sor eklektikus régi homlokzatot évszázados platánokkal; Zomborban a történelmi városmagot a híres zöld „körúttal”; a zentai központi parkot; a verseci

Zombor

központ „építészet-történetét”; és sok más épületet, amely harmonikus egységet alkot a zöld övezettel, műemlékeket „oxigéngyánakkal” körülvéve.

Ma már mindenki számára világos, hogy a történelmi városmagok nem felelnek meg az üzleti élet és a forgalom lüktetésének. A jó néhány évtizeddel ezelőtt létrejött utcák már szűkeek a mai korszerű ritmushoz. Bebizonyosodott, hogy a régi központokat értelmetlenség új szerepkörrel, gigászi épületekkel, lakásnöveléssel terhelni. Az ilyen megoldások rövid életűek voltak, ugyanakkor viszont megsemmisült az értékes örökség. Tudjuk például, hogy a Társadalmi Biztosító épülete Szabadka városközpontjában idegen test, amely tönkreteszi az összképet; a zrenjanini víztorony teherként nehezedik a városmagra, csakúgy, mint a zombori áruház, beszorítva a XIX. századi szerkezetbe.

Az építészeti örökséget természetesen nem lehet konzerválni és az élettől elválasztva „muzeális értéként” őrizni. Szintén lehetetlen a lakó- és üzleti szerkezet máról holnapra történő megváltoztatása is. A városmagoknak megvan a sajátos életritmusuk, amely úgyszólván „látástól vakulásig” tart, a nap bármely szakában megtalálni az itt dolgozókat, de ugyanúgy a városközpontért rajongókat is. A régi városközpontok jövője tehát a rendeltetés alkalpos felülvizsgálásában, valamint a mai és a jövő nemzedékek szükségletei és affinitása szerinti felújításban rejtezik. A műemlékeket természetesen eredeti állapotukban kell megőrizni, szigorúan tiszteletben tartva az épületek művészeti és egyéb sajátosságait.

Mindebből az következik, hogy a városmagok a felgyorsult életritmusban megfeszült ember, a test és a lélek enyhülésének értékes oázisai, nem pedig csupán a múlt értékes vagy kevésbé értékes emlékeinek a raktárai.

A régi, főleg városi építészeti örökség csökkentésével és lefokozásával — gyakran — pótolhatatlan kulturális, művészeti és emberi értékeket

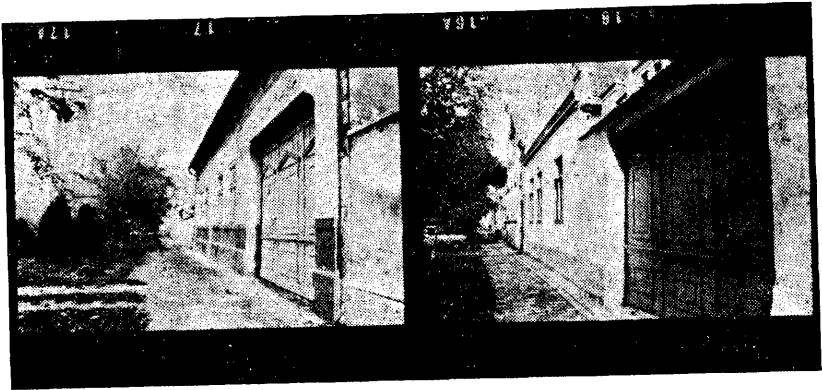
Zombor

semmisítünk meg. Az egyedülálló és pótolhatatlan értékeknek, főleg a központokban, leginkább a korszerűsítés és a mai követelményekhez való erőszakos átalakítás árt a legtöbbet. Ily módon a régi és az új ellentétét teremtjük meg, hosszú évekre megbolygatva az egyensúlyt, elrontva ezáltal a vajdasági városok és falvak jól ismert hangulatát, környezetét.

Példaként említem Bácsot, az ősi várost, az egykori híres központot, Vajdaság műemlékekben leggazdagabb települését, amely két épülettel tönkretette a XVIII. és XIX. századból származó, felbecsülhetetlen értékű városmagot. A templom mellett, amelyet már 1094-ben említenek, két XVIII. századbeli festői épület állt, az egykori börtön borzongató épületével együtt, ahol a padlóköcskákön a megvasalt rabok hosszú és egyhangú vonulásának útján megmaradt a láncok nyoma. Hasonló példákat más városokban is találunk, a régmúlt történelmi idők bevéssé vált nyomaival. Az örökséghez való körültekintőbb hozzáállással a hasonló hibákat el lehetne kerülni.

Az emlékmű minden sajátos tényezőjét elemezve és az ember környezetének összességében betöltött mai használati értékét felbecsülve őrizhetjük meg vagy alakíthatjuk át az emberi környezetet, amelyben a felújított objektumok és a hagyomány fennmaradása teljes értelmet kap.

A helyi közösségek szolidáris akcióival és tiltakozásával magányos fákat és fasorokat mentünk meg, szem előtt tartva az ember életében betöltött szerepük jelentőségét. Amikor műemléknek számító értéket tüntetnek el, megtörténik, hogy a polgárok cétlenül nézik, kizárólag csak amiatt, mert nem ismerik a megsemmisített objektum értékét vagy a környezetben betöltött szerepét. A csupán formális védelem, felújítási terv és ennek megvalósítása nélkül, gyakran még ellenszenvet is kelt a „régiség” iránt.

Bajmók

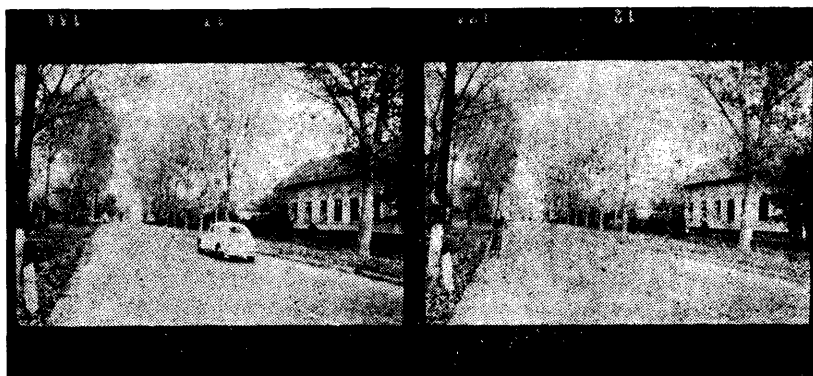
Meg kell azonban említeni, hogy a restaurálás, a felújítás és az új épületeknek a régi környezethez való idomítása mind jobban érvényesül. Találunk erre példát a mi városainkban is. Meg kell említenünk a szabadkai Standardkonfekciya épületét (S. Jelinek, Dj. Lipovščak) és az üzleti negyedet (Kelemen A.), vagy a „falusi sor” csöndes ritmusát a verbászi új lakótömböknél (V. Naumov).

Ezért a műemlékvédelem és az emberhez közel álló környezetek megőrzésének egyik elfogadható irányaként ajánlom, hogy gondolkozzunk el a városközpontoknak és a mai ember szükséges *pszichikai rekreációs terének* az elszakíthatatlan kapcsolatáról.

A turizmus rohamos fejlődése, a „világ körüli” utazás, és a régi városokba, ásatásokhoz, történelmi emlékekhez való mind gyakoribb „zarandoklás” bizonyítja, hogy az emberek szívesen szabadjára engedik a fantáziájukat a hétköznapi élet és munka ésszerű erőfeszítései közötti szünetekben.

A gyerekeket arra készítjük fel, hogy egy napon átvegyék tőlünk a mindennapi tevékenységet. Életük legnagyobb részét úgyszólván az utcán töltik majd el. Ennek ellenére, a világ és a közvetlen környezet felfedezéseinek sorsdöntő pillanataiban, a gyerekeket a drótkerítéssel elválasztott biztonságos zöld övezetekben és az irányított jellegű óvodákban, napközikben tartjuk. Valamivel később, amikor megválnak a dadától, az utcák forgalmától és az elkerített játszótérektől menekülve, „szobafogságba” vonulnak, és a lakásban az öregeket zaklatják, akik szintén idegenkednek a mai, túlságosan dinamikus utcáktól.

Valamikor az utcák, emlékezzünk csak, a képzelet végtelen gyakorlóterei, „érdekövezetek”, a számos „banda” állandó gyülekezőhelyei voltak. A „kis ember” itt lassan betört a felnőttek világába, megismerte életének és jövődő munkájának a környezetét. Az utcákon az öregek és

Bajmök

a nagymamák beszélgettek, emlékezgettek, és jóindulatúan szemet hunytak a legkülönbélebb korú kislányok, kisfiúk egész „csordáinak” jókedvű hancúrozása felett.

Az élet ritmusát nem lehet lelassítani és az autókat sem kell száműzni az utcákból, hiszen nincs „menedékjogunk” és az utcából nem csinálhatunk gyakorlóteret az életbe lépő kicsinyek számára. De miért nem alakítjuk át a városmagot olyan komplexummá, amely az igazi, tiszta környezet humanitását sugározná?

Az ember nem csupán a folyók, tavak, erdők szennyezettségével találja szemben magát, hanem az életmód „megfertőzöttségének” a problémájával is, azáltal, hogy mindennapjainak és munkájának a környezetében lefokozzák a kulturális és művészeti igényeket. A korszerű, kizárólag funkcionális lakóházak és egyéb objektumok egyhangúságában, a szüntelen utcai zaj közepette — a régi, felújított városmag nélkülözhetetlen szükséglet.

Amennyiben a városmagot csupán a műemlékvédelmi törvény alapján kezelnék, nem tudnánk megakadályozni a pusztulását. Az üzleti központ kiszorítása a városmagból egyúttal a fenntartáshoz és a felújításhoz szükséges eszközök elapadását is jelentené. Ahogy a városok terjeszkednek, elkerülhetetlen a központnak az elhalása, ahol régi épületek, szűk utcák és elavult közművek vannak. A városmagoknak tehát új szerepkört kell találni, amely kapcsolódik a korábbihoz, amikor még a központ látványos, dinamikus volt és maximális erősségű élet folyt benne. A városmag sohasem volt és nem is lehet lelassított ritmusú rezervátum. A valamikori rendkívül élénk üzleti központ azonban a megváltozott társadalmi-gazdasági viszonyokban élénk ritmusú rekreációs-művelődési központtá válhat. A városagnak hasznosnak, látványosnak kell maradnia, mindenképpen a város szerkezetében, mint ahogyan valamikor

Zenta

is volt. Az emberhez közel álló szerepkör ösztönözné a széles körű társadalmi összefogást is a központ, illetve történelmi városmag felújítása és hasznosítása érdekében.

A városmag akkor lesz *hasznos*, ha megőrizzük az épületek dinamikáját és látványosságát, amelyekre a polgároknak éppen annyira szükségünk van, mint amennyire a városközpont kialakítása idején volt. Az objektumok rendeltetését természetesen meg kell változtatni, és a mindennapi munkától fáradt polgár *mai* követelményeihez kell igazítani — rekreációs, művelődési és szórakoztató értelemben. Példaként említem, mi lehetne itt: cukrászdák, kávéházak, lemezklubok, napközi otthonok, játszóterek, egyedi áruk boltja, festői sétányok padokkal, füves területek szobrokkal és szökőkutakkal, antikváriumok, idegenforgalmi irodák, színházak, kiállítótermek és egész sor különféle rendeltetésű épület, továbbá a lakosság (a lakások) valamivel kisebb sűrűsége annál, amilyen az egykori, teljes üzemű városmag idejében volt.

Természetesen a motoros forgalmat is szabályozni kell, ez pedig leginkább a motoros gépjárművek teljes kitiltását jelenti. A védett városmag szélein azonban bevezető utakat és maximális parkolási lehetőségeket, az üzleteknek pedig a folyamatos beszerzést kell biztosítani, mert a korszerű közlekedési eszközök teljes kizárása, főleg a motorizált ember *szokásai* miatt, a városmagot értelmetlen rezervátummá változtatná. Szabadka központjának 1967-ben megállapított városrendezési terve sikeresen megoldja a városmag, a közlekedés és az új agglomerációk viszonyát. Nincs még ugyan megvalósítva, de máris leszögezhetjük, hogy a városmagot érintő új sugárút a régi és az új nagyszerű kapcsolata lesz, ütőér, amely biztosítja a régi „korzó” és a műemlék Városháza körüli utcák élénkségét.

Sok szegényes melléképület eltávolításával, a korábbi udvarok meg-

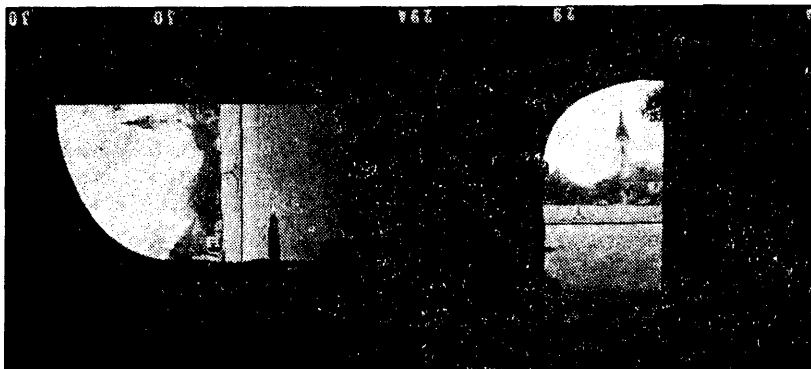

Nemesmilitics

tisztításával, átjárók nyitásával, valamint a túlszűfolt, valamikori füves területek, virágágyások felélesztésével a városmag oxigéndús, viszonylag csendes, egészséges és tiszta területté, a város legfiatalabb és idősebb lakosainak biztonságos, nyugodt tartózkodási helyévé válna, és ez főleg a központban lakók számára hozna megváltást, akik jelenleg a túlszűfoltosság és levegőszennyezettség elviselhetetlen körülményei között élnek.

A városmag látványosságának fontosságát nem kell külön hangsúlyoznom. Számtalan épületet találunk itt, amelyhez történelmi esemény fűződik, amely művészi alkotás vagy amelyben ismert művelődési intézmény kapott helyet. A régi épületeknek a környezetben betöltött hangulati szerepe, értéke nyilvánvaló. A jövő majd bebizonyítja, de már ma is mindinkább rájövünk arra, hogy milyen felbecsülhetetlen értéke van az épségben megőrzött építészeti örökségnek, a múlttal, jövővel és összetett esztétikai problémákkal küzdő társadalmi lényt, az embert nyugtató és nemesítő környezet egyik összetevőjének.

Az ember és a környezet viszonyában jelentkező sok rendellenesség mellett megállapíthatjuk, hogy a városok, sőt egyes épületek is túlhaladják az emberi határokat. A városok olyan hatalmas kiterjedésűek immár, hogy gyakran a lakosok számára is idegenek, ismeretlenek. Az egyes kerületeknek külön központjaik vannak a közös szükségletek kielégítésére. E feltartóztatatlan terjeszkedésben az eredeti, háborítatlan természet mind messzebb kerül a várostól. Maguk a központok teljesen elszakadnak a külvárosoktól, és az egész városszerkezet legszennyezettebb részévé válnak. A történelmi magot vegetációban gazdag, védett rekreációs központtá alakítva, viszonylag csendes, tiszta levegőjű szigetet, az ember számára áldásos területet kapnánk. A modern élet könnyörtelen velejáróival, az elkerülhetetlen szennyező forrásokkal teli város ily módon „gyűrű” formájú lenne, amelyet a legnagyobb fokú, eredeti vagy

Zombor

újjáélesztett természetes környezet fogna közre. Külső oldalán lakatlan terület, erdők, mezők és szántóföldek határolnák, a „gyűrű” közepén pedig a levegős, csendes, pihenési és művelődési tartalommal nemesített történelmi mag, a város *nélkülözhetetlen* része helyezkedne el, a dolgozó ember mindennapjainak, pihenésének szükséges részeként.

Minden vajdasági település, város központja tele van már olyan létesítményekkel, amelyek nincsenek összhangban a korábbi környezettel. Sok történelmi és kulturális műemlék helyén pedig olyan objektumok vannak, amelyeket máshol is fel lehetett volna építeni. De még mindig nem késő, hogy a környezetvédelem keretében felélesszük a védett városközpontokat. Példaként említem, hogy az újjászületett Palicsi-tónak sem volna meg az utánozhatatlan varázsa, ha nem őrizzük meg az építészeti értékeket és a körülöttük levő, évtizedeken át gondosan ápolt parkot. Maga a park azonban jellegtelenül hasonlítana bármelyik másikra, ha nem volna meg benne a sajátos stílusú, környezetbe simuló építészeti örökség. Minden városnak és településnek vannak ilyen és hasonló sajátosságai:

A XVIII. század végi és a XIX. század eleji értékes zombori városmagba tartozó piac „láncái” között 1941-ben a megszállók ártatlan életüket oltottak ki. A zombori városmagot övező zöld „körutak” abban az időben keletkeztek, amikor a század elején a várost meg kellett menteni a portól a korabeli egészségtelen környezetű alföldi városok között elfoglalt dicsstelen vezető helyétől. A körutak között már-már eltűnő, hosszan elfekvő városi házakat, a Városháza felújított hangulatos épületét, Milan Konjović ismert festőnek egy finom arányú régi épületben elhelyezett képtárát, a század első évtizedében épült Aréna mozi páratlan épületét találjuk a sok más műemlék értékű ház között, a század első éveiben kialakult fútca pedig a fiatalok állandó gyülekezőhelye.

A szabadkai városmag a századfordulón alakult ki. A többi között itt találjuk az 1902-ben épült Zsinagógát, az akkoriban messze tájon legkorszerűbb szerkezetű épületet. A Városháza a század eleji építészet és képzőművészeti iparágak szintézisének a híres példája. A Képzőművészeti Találkozó épülete egy szárnyaló képzeletű vajdasági építész alkotói tehetségének utánozhatatlan bizonyítéka.

Zenta központjában nagy kiterjedésű parkot találunk, amelyet század eleji épületek fognak körül. Ebben a városban van a szecesszió építészetének értékes alkotása, a Tűzoltókaszárnya is, valamint az évek hosszú során át gondosan ápoltságos Tüsza-parti sétány.

A többi városban ugyanígy vannak értékes környezeti elemek a múltból, jelentős épületek, sok évtizedes fasorok és gondozott parkok. Megnemesítük a hétköznapi környezetet, amelyben az ember életének legnagyobb részét tölti el.

A kisebb települések még nem veszítették el teljesen a festői „főutcákat”, a házsorok ritmusát, a napfényes oromfalakat, a díszes falusi barokk homlokzatokat. Ezek az utcák, a falu fejlődésének vázai, tanúskodnak a nép hajdani építőinek a kiapadhatatlan képzelőerejéről és szelleméről, a vidék lakosságáról. Ezek a képek már nem fognak megismétlődni, a megváltozott élet- és munkakörülmények, a helybeliek újfajta követelményei és igényei miatt. Hamarosan ezek is már csak emlékképek maradnak, csakúgy, mint a szinte már nyomtalanul eltűnt szállások, amelyeknek pedig sokkal nagyobb jelentőségük volt a környezetvédelemben, mintsem azt az immár eltűnt alföldi táj romantikus ábrázolóinak hinnék. A nagyipari termelésnek megfelelő nagy mezőgazdasági komplexumok kialakítása következtében a magas fák tövében megbúvó szállásokat le kellett bontani. Sok más tényező mellett ezek a ligetek is befolyásolták a mikroklima nedvességét, de gátat vetettek a szél erejének is.

De térjünk vissza a régi városmagokhoz. Emberi, tiszta és biztonságos szigetekké válhatnak, és azzá is kell alakítanunk őket a modern, lüktető város szerkezetében. Eleget kell tenniük a mai ember kulturális, művészeti igényeinek, aki a bér munkás pusztá létezését alkotó tevékenységgé változtatta az öngazgatói szocialista életformában. A dolgozónak joga van az összetett, emberi, kulturált, művészettel nemesített környezetre. Mindazoknak tehát, akik a környezetvédelemmel foglalkoznak, kötelességük a központokkal törődni. A városmagok az ember környezete összességének elsődleges, legközelebbi és állandóan jelen levő tényezői. A nagy kiterjedésű települések levegőszennyezettségének a megoldása is a városmagokban rejlik. Ugyanakkor a városmagok felújítása nyújtja a legjobb lehetőséget a műemlékvédelemre és a hangulatos környezet megőrzésére, amely a múltból tanúskodik környezetünk szerkezetének jövőbeni formálása érdekében.